

Dil varsa biz de varız

Dil ve Ekin Söyleşileri

Dil Derneği'nce düzenlenmekte olan Dil ve Ekin Söyleşilerinin 27 Şubat 2020 tarihli oturumunda konuşmacıyım. "Dil varsa biz de varız" adlı söyleşide aşağıdaki konu başlıkları kapsamında görüşlerimi katılımcılarla paylaştım:

- Dil neden önemli?
- Dil düzgün olmayınca sonuçları ne olur?
- Dildeki bozulmanın önüne geçmek için birey olarak ne yapabiliriz?
- Türkçenin bize sağladığı olanaklar nelerdir?
- Örnek bir çalışma: Türkiye Bilişim Derneği Bilişimde Özenli Türkçe Çalışmaları.

Yukarıda sözünü ettiğim konuların bir bölümünden, "Bilişimde Özenli Türkçe", "Türkçeyi Özenli Kullanmak Hepimizin Sorumluluğudur" ve "Ortak Dilimiz Türkçe" başlıkları altında Çağdaş Türk Dili Dergisi'nin Kasım 2019, Aralık 2019 ve Ocak 2020 sayılarında söz etmişim. Bu yazımda ise Dil ve Ekin Söyleşisinde ayrıntılı olarak anlattığım konulardan biri olan, Türkçeye ilgili kimi önyargılardan söz etmeyi amaçladım.

Türkçeye yönelik olarak zaman zaman gündeme getirilen eleştirilerden bazıları birlikte anımsayalım:

- Kimi yabancı sözcüklere Türkçede karşılık bulunamayacağı,
- Türkçenin bilim ve yazın dili olamayacağı,
- Yabancı kökenli sözcükler çıkarılırsa Türkçe diye bir dilin kalmayacağı.

Gerçekten öyle midir? Diğer tüm dillerde olduğu gibi Türkçede de yabancı kökenli sözcükler vardır. Türkçenin yetenekleri yabancı kökenli sözcüklerin yerine yeni sözcükler türetilmesi için yeterlidir. Bazı yabancı dillerin kendi sözlüklerindeki sözcük sayısı Türkçe sözlükteki sözcük sayısından çok olabilir. Önemli olan sözcük sayısından çok dilin anlatım gücüdür. Bilim ve yazın alanında bugüne kadar ortaya konulmuş olan bunca çalışma ve yapıt Türkçenin yeterliliğinin ve gücünün açık kanıtıdır. Bilim insanlarımız çalışmalarını Türkçeye geliştirirken bunları yabancı bir dilde dış dünyayla da paylaşabilirler. Atatürk'ün önderliğinde başlatılan özleştirme çalışmalarıyla Türkçeden yabancı kökenli sözcükler çıkarıldığında dilimiz yok olmamış, o sözcüklerin yerini bugün toplum tarafından benimsenmiş olan Türkçe kökenli sözcükler almıştır. Geriye kalan yabancı kökenli sözcüklerin de gelecekte, duyulduğunda kolaylıkla anlaşılacak Türkçe sözcüklerle değişmeyeceğini kim söyleyebilir? Yabancı kökenli sözcüklerin sözcüklerimizde giderek çoğalması ise kimi çevrelerin söylediği gibi "dilde varsıllaşma" değil, tam bir yozlaşma göstergesidir.

Dilimize yerleşen yabancı kökenli sözcükler

Sanal ortamda paylaşılan bir ileti çok sayıda kişiye, çok kısa bir süre içinde ulaşabiliyor. Paylaşılan her bilginin doğru olması beklenemez. Bununla birlikte, gündemin ne yana yönlendiğine bağlı olarak bilginin yanlış bile olsa belli sürelerle yinelenmesinde doğru gibi algılanmaya başladığını görmekteyiz.

Geçenlerde, sanal ortam aracılığıyla aldığım bir iletide, izleyenlerde Türkçe ile ilgili yanlış anlaşılabilirliğini düşündüğüm bir tümce kurulduğunu gördüm:

"Bakkaldan aldığım somun içine peynir koyup sandviç yaptım, balkona oturup hanımın getirdiği su ve çay beraberinde afiyetle yedim."

Yukarıdaki tümceyi seslendiren konuşmacı izleyicilere “*cümleyi bir daha söyleyeyim, anlaşalım*” diyor; tümceyi yineliyor. Sonra kendi anlatımıyla “*ilmi olmayan basit*” tümcesinin çözümlemesini şöyle yapıyor: “*Kökenleri itibarıyla ve sırasıyla; bakkaldan Arapça (1), somun Rumca (2), peynir Farsça (3), sandviç İngilizce (4), balkon Fransızca (5), hanım Moğolca (6), su ve çay Çince (7-8), beraberinde Farsça (9), afiyetle Arapça (10), yedim Türkçe. Yersen...*”

Sanırım bu iletide vurgulanmak istenen şey şu: “Yabancı kökenli sözcükler olmadan bir tümceyi tamamlayamazsınız; uğraşmayın.”

Öncelikle, tümcede kullanılan yabancı kökenli sözcüklerin özenle seçildiğini düşünmüyor değilim; bunu belirtmek isterim. Öte yandan, fark ettiniz mi bilmem, tümcenin canı da kanı da “*yedim*” sözcüğü. Türkçe kökenli, yüklem görevi gören “*yedim*” sözcüğü kullanılmamış olsa geriye ne tümce kalacak ne de anlam. Ayrıca, tümcenin üzerinde yükseldiği diğer sözcüklerin Türkçe kökenli olmasından ise nedense hiç söz edilmemiş: “*Aldığım (1), içine (2), koyup (3), yaptım (4), oturup (5), getirdiği (6)*” sözcüklerinde olduğu gibi. İçinde bolca yabancı kökenli sözcüğün bulunduğu tümcenin en sonundaki “*yersen*” sözcüğünden yola çıkacak olursak, “*somunu*” su ve çayla birlikte yemek istemezdim. Çayı suyla beraber içen olur mu, onu da bilmiyorum. Somun yerine ekme sözcüğünü kullanırdım. Diyeceksiniz ki: Somun başka ekme başka; somun, yuvarlak şekilli şişkin ekme demek. Olsun, şekli farklı diye somun, ekme olma özelliğini yitiriyor mu? Ama çok gerekliyse yuvarlak şekilli şişkin ekme diyebiliriz. Sonra, peyniri ekmeğin içine koyduktan sonra sandviç yaptım demeye gereksinim duymazdım. Ayrıca, Türkçe ve Moğolcanın aynı dil öbeğinde yer alması nedeniyle sözkonusu tümcedeki hanım (*han eşi, kağan eşi*) sözcüğü kulağımı çok rahatsız etmedi. Moğolca kökenli olduğu söylenen hanım sözcüğünün yerine karım ya da hatun sözcükleri de kullanılabilir; o da sadece tümce içindeki hanım sözcüğünün değiştirilebilme olanağının olduğunu gösterebilmek için. Sonuçta, yeni tümcemiz şöyle olabilir: “*Ekme aldım, içine peyniri koydum, karımın getirdiği çayla birlikte balkonda ağız tadıyla yedim.*”

Peynir, çay ve balkon sözcükleri yerli yerinde duruyor diyeceksiniz; haklısınız, daha iyisini bulana kadar öyle de kalabilirler. Eğer halkımız gelecekte Çince kökenli “çay” ile Fransızca kökenli “balkon” sözcüklerinin yerine yeni sözcükler benimsemez ise onları dilimizde konuk etmeyi sürdürebiliriz. Çay sözcüğü bugün Farsçada, Arapçada, Rusçada, Ermenicede, Bulgarcada, Sırpçada, Arnavutçada ve Yunancada da kullanılmakta. Balkon sözcüğü dersiniz o da Bulgarcada, Ermenicede, Romencede, Sırpçada, Arnavutçada, İtalyancada, İspanyolcada, Almancada ve İngilizcede kullanılıyor. “Peynir” sözcüğüne gelince: Peynir sütün uyumuş şekli değil mi? Artun Ünsal’ın Türkiye Peynirleri üzerine yazmış olduğu *Süt Uyuyunca*¹ kitabında belirttiği gibi Kâşgarlı Mahmut’un Dîvanû Lügâti’t-Türk’ünde Uygurca kökenli *udıtma* ıslak peynir; *udıtmak* ise uyutmak, olmaya (peyniri) bırakmak anlamında tanımlanmış. Ne ki, atalarımız Anadolu’ya geçtikten sonra “*uyuyan süte*” ya da “*udıtmaya*” Farsça kökenli “*peynir*” demeyi yeğlemişler. Buna karşın, bugün bile Anadolu’da süt uyutularak çökelek ve tulum elde edilirken, çökeleğe kesik ya da ekşimik dendiği de olur.

Prof. Dr. Günay Karaağaç tarafından hazırlanan Türkçe Verintiler Sözlüğünde², Türkçeden sözcük almış olan dillerle ilgili bilgi verilmektedir. Bunlar arasında Çince, Arapça, Farsça, Rusça, Ukraynaca, Urduca, Ermenice, Macarca, Fince, Romence, Bulgarca, Sırp-Hırvatça, İtalyanca, Arnavutça, Makedonca, Yunanca, Almanca, İngilizce gibi diller ve bu dillere aktarılan pek çok Türkçe sözcük örneği bulunmaktadır. Sizce, bu dillerden birini konuşan bir kişinin, zamanında kendi diline aktarılmış olan 10 Türkçe sözcüğü seçerek kendi dilinde bir tümce kurması olası mıdır? Bundan hiç kuşkunuz olmasın.

¹ Artun Ünsal, *Süt Uyuyunca (Türkiye Peynirleri)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003

² Prof. Dr. Günay Karaağaç, *Türkçe Verintiler Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2008

Her dilde diğer dillerden gelen sözcükler vardır, olacaktır da. Bir toplum diğer toplumlardan yerleşim alanları açısından büsbütün ayrışmadıkça o toplumun dilinin yüzde yüz katıksız olarak kalması zordur. Toplamlar ilişkili oldukları diğer toplamlarla sözcük alışverişinde bulunurlar; genellikle de kendi toplamlarında olmayan üretim biçimlerine ilişkin sözcükleri alma eğilimi içindedirler. Önemli olan, diğer dillerden aldığımız sözcüklerin Türkçemizin yozlaşmasına neden olabilecek bir yoğunlukta olmamasıdır. Bu yoğunluğun bir ölçüsü var mıdır? Gelin buna sayımbilim (istatistik) yardımıyla yanıt bulmaya çalışalım.

Ömer Asım Aksoy, *Dil Gerçeği*³ kitabında yazı dilimizdeki Türkçe oranını 1862 yılı için %33, 1933 yılı için %35-40, 1975 yılı için %80-85, 1978 yılı içinse %90 olarak vermektedir. Cumhuriyetin kuruluşu ile başlatılan dildeki özleştirme çalışmalarının sonuçlarını göstermesi açısından bu değerlendirme oldukça çarpıcıdır. Bu sonuçlar, “Arapça ve Farsça sözcükleri dilimizden atarsak geriye Türkçe kalmaz” diyen özleştirme karşıtları için de bir yanıt niteliği taşımaktadır. İmtiyaz yerine ayrıcalık, beynelmilel yerine uluslararası, tabiat yerine doğa, hülâsa yerine özet, mesele yerine sorun, hasret yerine özlem, zıt yerine karşıt, mahsul yerine ürün, hikâye yerine öykü, şuur yerine bilinç, heyet yerine kurul denmiştir de geriye Türkçe kalmamış mıdır?

Özleştirme çalışmalarıyla ilgili eleştiriler

Yabancı kökenli sözcükler için bugüne kadar önerilen Türkçe karşılıklar toplum tarafından çoğunlukla benimsenmiş olmakla birlikte zaman zaman da kimi çevrelerce tartışma konusu yapılmıştır. Örneğin, “edebiyat” yerine “yazın” sözcüğünün kullanılmayacağı, yazın sözcüğünün “tatilde deniz kenarına gittiğimiz mevsim” ile karıştırılabileceği öne sürülebilmektedir. Oysa “Yazın dünyası” denildiğinde bu, “edebiyat dünyasının” karşılığıdır. “Yazın deniz kenarına gittim” tümcesindeki “yazın” sözcüğünün ise “edebiyat” sözcüğü ile hiçbir ilgisi yoktur. Feyza Hepçilingirler’in *Türkçe Dilbilgisi*⁴ kitabındaki Türkçede anlamları farklı sesleri aynı köklere (sesteş kök) verilen örnekleri ele alalım: “denizde yüz, derisini yüz, baktığım yüz (çehre), saydığım yüz (100)”. Sadece “yüz” dediğimizde sözcüğün anlamı, doğal olarak, istenilen yöne çekilebilecektir. “Türkçe nereye çekersen oraya gider” şeklindeki eleştirilerin ana kaynağı bana göre Türkçenin bu özensiz kullanımınıdır. Hangi dili kullanırsak kullanalım, doğru kullanmadığımızda sözün nereye gideceğini gerçekten bilemeyiz. Yabancı dillere öykünenlerin öncelikle kendi konuştuğu dili, Türkçeyi ve onun yeteneklerini öğrenmesi gerekmez mi? Yabancı dille öğretimin yaygınlaştığı ülkemizde bunun nasıl başarılabileceği ise üzerinde düşünülmesi gereken önemli bir konudur.

Aksoy, *Dil Gerçeği* kitabında özleştirme karşıtlarınca öne sürülen kimi örnekler verir: “*Taksim Meydanı yerine Böley Meydanı*”, “*idareli kadın yerine yönetimli kadın*”, “*hâkim tepe yerine yargıç tepe*”, “*münasebetsizlik etmeyiniz yerine ilişkisizlik etmeyiniz*” denemeyeceğinden yola çıkarak yabancı kökenli sözcüklerin yeni Türkçe sözcüklerle karşılanmasının yanlış olduğunu savunanlar vardır. Oysa “taksim” sözcüğüne karşılık olarak böley karşılığının önerilmiş olması “Taksim” geçen her yerde onu “böley” sözcüğü ile değiştirmek için değildir. Bu örnekte “Taksim Meydanı” bir meydandır ve adı Taksim’dir; öyle de kalmalıdır.⁵ Bugün ise 20/10 şeklindeki bir kapı numarasını söylerken “20 taksim 10” yerine “20 bölü 10” diyebiliriz. Diğer örneklerdeki “idareli” sözcüğü “tutumlu”, “hâkim” sözcüğü “yüksekten gören”, “münasebetsizlik” sözcüğü ise “densizlik” anlamıyla Türkçede karşılık bulacaktır; doğrusu da budur.

³ Ömer Asım Aksoy, *Dil Gerçeği*, Dil Derneği, Ankara, 2006

⁴ Feyza Hepçilingirler, *Türkçe Dilbilgisi (Öğretme Kitabı)*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2018

⁵ Taksim sözcüğü için önerilen böley sözcüğü zaman içinde bölü olarak benimsenmiştir.

Yabancı kökenli sözcüklerin Türkçe karşılıkları

Bilişim terimleriyle ilgili Türkçeleştirme çalışmalarımızı anlattığım arkadaşarımdan bazıları desteklerini iletirlerken bazıları da ne yazık ki Türkçedeki yabancılaşmayı neredeyse olağan görmekteler.

Türkçedeki yabancı sözcükleri çok da dert etmeyen, üstelik bunların dilimize “zenginlik” kattığını savunan kimi çevreler ise çoğu yabancı sözcüğün Türkçede karşılığının olamayacağını söylemekteler.

Bu konuda sıkça verilen örneklerden biri “challenge” sözcüğü. Türkçeki karşılığı nedir diye sorulduğunda “meydan (1) okumak (2)” şeklinde iki sözcükle yanıtlayabiliyorum. Arapça kökenli “meydan” sözcüğünü kullanmayalım dersek “zorlu (1) uğraştan (2) çekinmemek (3)” de diyebiliriz. Bu yanıtları verdiğimde, her yabancı sözcüğün Türkçe karşılığının tek bir sözcükle verilemediği, o nedenle adı geçen yabancı kökenli sözcüğün kullanılmasının zorunlu olduğu öne sürülebiliyor. Bu da bazı çevrelerce her sözcüğün Türkçeye çevrilemediği savının kanıtı olarak görülüyor. Türkçe karşılığı bir sözcükle verilemeyen her yabancı sözcüğü olduğu gibi kendi dilimizde kullanacak olsak dilimizin yabancı kökenli sözcüklerden geçilmeyeceği açık.

Kaldı ki bir sözcük başka bir dilde her zaman tek bir sözcükle karşılık bulamayabilir. Bu durum Türkçeden yabancı dillere yapılan çeviriler için de böyledir. Örnek vermek gerekirse: “koşamayabilirdim” demek için İngilizcede şöyle bir tümce kurmak gerekebilir: “I (1) might (2) not (3) have (4) been (5) able (6) to (7) run (8)”⁶

Her ne kadar Çekoslovakya şimdi Çekya ve Slovakya olarak iki ayrı devlet oldu ise de yukarıdaki örnekten sonra, çok önceleri sıkça yinelediğimiz “Çekoslovakyalılaştıramadıklarımızdan mısınız?” tümcesinin İngilizcede kaç sözcükle karşılanabileceğini sormuyorum bile...

Önemli olan dildeki sözcük sayısı mı?

Türkçeye ilgili sıkça dile getirilen bir başka konu da Türkçede sözcük sayısının diğer dillere göre az olduğuna ilişkindir. Sanal ortamda yapılan karşılaştırmaları duymuş olabilirsiniz: “Türkiye’de liseyi bitiren bir genç şu kadar sözcükle konuşurken, Amerika’da liseyi bitiren bir genç şu kadar kat daha fazla sözcükle konuşuyor.” Bu durum, bana göre, sözlüğümüzde yer alan sözcük sayısının azlığı ya da çokluğu ile ilgili olmayıp bireylerin okuma alışkanlığıyla, sözcük dağarcıklarıyla daha çok ilgilidir. Prof. Dr. Doğan Aksan *Türkiye Türkçesinin Dünü, Bugünü, Yarını*⁷ adlı kitabında,

“Genel sözlük niteliğindeki bir sözlük incelendiğinde, ölçünlü (standart) Türkiye Türkçesinin, İngilizce, Fransızca, Almanca gibi dillerle karşılaştırıldığında daha az bir sayıdaki (60-70.000) madde başının bulunduğu görülür. Ancak hemen belirtilmelidir ki, yalnız sözcük sayısı, bir dilin zenginliğinin ölçüsü değildir. Kaldı ki, bu açıdan incelendiğinde İngilizcenin sözvarlığının çok büyük bölümünün Fransızca, Latince, Yunanca kökenli olduğu, buna karşılık, güçlü bir dil devrimi geçiren ve kendi öğelerinden türetmelerle sözcük sayısını çok yükselten Macarcanın bugün daha geniş bir sözvarlığına sahip olduğu görülür.” demekte; Türkçenin kavramlaştırma gücüne, anlatım yollarının çeşitliliğine, ikilemelerindeki (yana yana, kana kana gibi) sınırsızlığına ve deyimlerindeki varsıllığına vurgu yapmaktadır. Ayrıca,

⁶ Verdiğim örneğin esin kaynağı Taner Çağlı’nın bir konuşmasıdır. Kendisi İngilizcenin nasıl kolay öğrenilebileceğini gösteren eğitimler vermektedir. Bir konuşmasında verdiği örnek, “gelemeyebilirdik” sözcüğüdür. Bu örnekle Türkçede az sözcükle çok şey anlatılabildiğini açıklamaktadır ki buna katılmaktayım. İngilizcede ise söylenmek istenenin daha çok sözcükle daha açık anlatılabildiğini söylemektedir ki bu karşılaştırmasına ne yazık ki katılmıyorum.

⁷ Prof. Dr. Doğan Aksan, *Türkiye Türkçesinin Dünü, Bugünü, Yarını*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2017

Aksan'ın aktardığı bilgilere göre Anadolu ağızlarından gelen ve yüzbinlere ulaşan bir sözvarlığımız bulunmaktadır. Bunlara ek olarak, Türkçenin sondan eklemeli diller öbeğinin bir üyesi olması nedeniyle sözcük köklerine alacağı ekler yardımıyla sözvarlığını geliştirme olanağı vardır. Bileşik sözcükler yoluyla da yeni sözcükleri dilimize kazandırabilmekteyiz: Biçerdöver, kaptıkaçtı, gecekonda, babaanne sözcüklerinde olduğu gibi. Türkçenin tüm bu gelişmeye açık yeteneklerinin yanında önemli olan yine de sözcük sayısı değildir.

Hepçilingirler *Türkçe Dilbilgisi* kitabında, “Önemli olan, dilin çok sayıda sözcüğe sahip olması değil, bütün anlamları karşılayacak olanağa sahip olup olmadığıdır. Eğer Türkçe, söylendiği gibi yoksul bir dil olsaydı dünyanın en zengin dili olduğu söylenen İngilizceyle yazılmış kitapların hiçbiri Türkçeye çevrilemezdi.” demektedir. İçimizde yabancı dillerden Türkçeye yapılan çevirileri beğenmediklerini söyleyenler olacaktır; doğrudur, bazı çeviriler gerçekten sorunludur. Bunun yanında çok iyi çeviriler de yapılmakta ve beğeniyle okunmaktadır. İyi bir çeviri için, çevirmenin çeviri yapacağı dilin yanında kendi dilini de çok iyi bilmesinin gerekli olduğunu anımsatmaya gerek var mı, bilmiyorum. Bir de çevirmenin, yabancı dilden Türkçeye çevrilecek yapıyla, yapının yazarıyla ve yazarın diğer yapıtlarıyla ilgili geniş bir bilgi birikiminin olması, yazarın aktarmak istediği düşünce ve duyguları yansıtması açısından, çeviriye ayrı bir değer katacaktır.

Güçlü ağacın kökleri derindedir

Toplumumuzdaki kimi önyargılara karşın yabancı kökenli sözcüklere Türkçe karşılıklar bulabildiğimizi; Türkçenin yapısının, sözvarlığının ve yeteneklerinin bunun için yeterli olduğunu görmekteyiz. Unutmayalım, Türkçe, kökleri derinde güçlü bir ağaç gibi yüzyılların boş vermişliğine rağmen bugüne kadar ayakta kalmıştır. Türkçe bizim ses bayrağımızdır⁸. Dilimiz ulusal egemenliğimizin simgesi, birliğimizin güvencesidir. O nedenle dil varsa biz de varız. Dilimize yeni yeni gelmeye devam eden yabancı kökenli sözcüklerin anlamlarını usumuzda tutmaya çalışmak yerine eğer yapabiliyorsak neden Türkçe sözcüklerle karşılamayalım? Üstelik, Türkçedeki özleştirme çalışmaları tamamlanmamıştır; sürmektedir. Ortak dilimiz Türkçe, özleştirme çalışmaları sürdürüldükçe, ulusal birlikteliğimizin kilit taşı olma özelliğini koruyacaktır.

Ahmet Pekel, Dil varsa biz de varız, Çağdaş Türk Dili Dergisi, Dil Derneği, Ankara, Nisan 2020, Sayı 386, Sf. 72-77

⁸ Fazıl Hüsnü Dağlarca, “Türkçem Benim Ses Bayrağım” şiirinde Türkçemizi ses bayrağımız olarak nitelendirmektedir.